

Гызгайыт Гулуева. Творческие достижения заслуженного художника Азербайджана Г. Брижатюка.....	129
Рафига Кулиева. Художественные особенности монументальных памятников в творчестве скульптора Мунаввар Рзаевой.....	133
Севиндж Курбанова. Использование миниатюрной живописи в средневековых образцах ткачества.....	139
Мехрибан Шамсадинская. Декоративные особенности азербайджанского искусства резьбы.....	147
Гюляр Маммадова. Значение монумента Низами Гянджеви в городской среде.....	151
Исламова Ниджабат. Культурная жизнь государства Гарагоюнлу.....	155

БИБЛИОГРАФИЯ

Наргиз Исмаилова. Искусствед Алскбер Гасымов.....	160
--	-----

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 81(091)

ƏBÜLFƏZ QULİYEV*

AKADEMİK İSA HƏBİBBƏYLİ VƏ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ

Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı, AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli 70 illik ömrünün 40 ilindən çoxunu Naxçıvan diyarının elm və təhsilinin inkişafına həsr etmişdir. 17 il dövlət universitetinin rektoru işləmiş akademik bu təhsil ocağının beynəlxalq miqyasda tanınmasında böyük əmək sərf etmişdir. İsa Həbibbəyli Naxçıvan ədəbi mühiti, onun tarixi inkişaf məsələləri və bugünkü vəziyyəti haqqında sanballı araşdırmalar aparmış, bu sahədə qiymətli tədqiqat əsərləri ortaya qoymuşdur. Ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatının Naxçıvan məktəbi bu alimin araşdırmalarının mühüm bir hissəsini təşkil edir. Məqalədə akademik İsa Həbibbəylinin elmi yaradıcılığında Naxçıvan ədəbi mühiti məsələləri geniş şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: *Həbibbəyli, Naxçıvan, ədəbi mühit, ədəbiyyat, poeziya, nəsr*

Doğma Azərbaycanımızın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri də Naxçıvan diyarıdır. Naxçıvan torpağı böyük şəxsiyyətlər yetirmişdir. Belə görkəmli şəxsiyyətlərdən biri Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı, parlamentin elm və təhsil komitəsinin sədri, AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Əkbər oğlu Həbibbəylidir. Bu görkəmli ictimai xadim əlli illik fəaliyyətinin, elmi yaradıcılığının 40 ildən çoxunu Naxçıvan diyarına həsr etmiş, diyarın elm və təhsilinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin inkişafına var qüvvəsi ilə xidmət göstərmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərir torpağında (16 oktyabr 1949) dünyaya gəlmişdir. Bəy nəslindən olan atası Əkbər müəllimin nəcib, halal və zəhmətkeş keyfiyyətləri onun övladlarına da genetik olaraq keçmişdir. İsa müəllim o zaman API adlanan indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Naxçıvan filialını 1971-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur. Hələ tələbə ikən böyük istedad sahibi olması müəllimlərinin diqqətini cəlb etmiş, onu bitirdiyi universitetdə işə dəvət etmişlər. Hərbi xidməti başa vurduqdan sonra 1975-ci ildə İsa Həbibbəyli tələbəsi olduğu universitetdə ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyətə başlamışdır. O, 40 ilə yaxın üzvü olduğu bu təhsil ocağının 17 il də bütün kollektiv tərəfindən sevilən rektoru olmuşdur. Böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti, elmi nailiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən bu işıqlı insan 2013-cü ildə Bakı şəhərinə işə dəvət edilmiş, AMEA-nın vitse-prezidenti seçilmişdir. Eyni zamanda bu gün akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olan akademik İsa Həbibbəyli bu institutun yenidən qurulmasına, keçmiş sanbalının, şöhrətinin özünə qayıtmasına, onun ədəbiyyatşünaslıq elminin bayraqlarına çevrilməsinə nail olmuşdur. Azərbaycançılıq ideologiyasını məslək işinə çevirən institut kollektivi ədəbi prosesi türk dünyası kontekstində tədqiq edir, beynəlxalq əlaqələri yorulmadan genişləndirir. Cəsarətlə deyə bilərəm ki, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, türk dünyası miqyasında akademik elmi məktəbi tam şəkildə formalaşmış, böyük uğur qazanmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin həyat və fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü onun bioqrafiyasında xüsusi yer tutur. Mətləbə keçmədən öncə qeyd edək ki, yuxarıda göstəriləyi kimi, o, ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid və ümumiyyətlə filologiya və mədəniyyətşünaslıq üzrə bütün türk dünyasında böyük xidmətləri olan elm xadimi kimi tanınır və qəbul edilir. Belə ki, onun "Cəlil Məmmədquluzadə və müasirləri" (2008), "Akademik Səməd Vurğun Vəkilov" (2015),

“Romantik lirikanın imkanları” (1990), “XX əsr Azərbaycan yazıçıları” (1992), “Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik” (2007), “Ədəbi şəxsiyyət və zaman” (2017), “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” (2019), “Azərbaycançılıq konsepsiyası” (2019), “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” 10 cildliyinin birinci cildinə (2019) yazdığı 225 səhifəlik giriş kimi əsərləri bu baxımdan diqqəti cəlb edir.

Bütün bunlarla yanaşı bütün varlığı ilə bağlı olduğu doğma torpaq-Naxçıvanın insanı, onun bu günü və keçmişi, ədəbi-mədəni mühiti mütəfəkkir alimin yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Akademik İsa Həbibbəyli doğulduğu diyara bütün səmimiyyəti ilə bağlı olan, onun inkişafına, uğurlarına sevinən, bu yolda bütün enerjisini əsirməyə və böyük Azərbaycan sevgisi ilə yaşayan vətəndaş alimdir. İsa müəllim 40 ildən artıq bir müddətdə bu qədim diyarın ədəbi mühitini hərtərəfli şəkildə araşdırmış, bölgənin ədəbi-elmi və mədəni inkişafını mühüm ədəbi qaynaqlar və arxiv materialları əsasında tədqiq etmişdir. Elə akademik 2015-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında işıq üzü görmüş, qədim mədəniyyət mərkəzi Naxçıvana həsr edilmiş 850 səhifəlik “Nuhçıxandan-Naxçıvana” monoqrafiyası dediklərimizi tam şəkildə təsdiq edə bilər (3). Bu kitabda alimin qədim diyar, onun ədəbi-elmi və mədəni mühiti haqqında yazıb nəşr etdiyi qiymətli əsərlərin ancaq bir qismi öz əksini tapmışdır. İsa Həbibbəylinin bu kitabda Naxçıvan ədəbi mühiti, onun nümayəndələri haqqında verdiyi geniş bir bölmə sanballı bir monoqrafiya təsiri bağışlayır. Alim bu tədqiqatında Naxçıvan ədəbi mühitinin yaranma tarixini, inkişaf mərhələlərini ilk dəfə ümumiləşdirməyə təşəbbüs göstərmiş və məqsədinə nail olmuşdur. O, bölgənin ədəbi mühitini obrazlı şəkildə “Azərbaycan ədəbiyyatının Naxçıvan məktəbi” adlandırır. Müəllif Naxçıvan ədəbi mühitini iki istiqamətdə: klassik dövrün Naxçıvan ədəbi mühiti və müasir dövrün Naxçıvan ədəbi mühiti obrazlı şəkildə bölgüsü əsasında araşdırır.

Məlumdur ki, Naxçıvanda hələ XI-XII əsrlərdə ədəbiyyatın yaranması, Naxçıvanşahlar, Atabəylər sarayında Qətran Təbrizi və digər şairlərin fəaliyyəti tarixi mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Sonrakı əsrlərdə Hinduşah Naxçıvani, Fəzlullah Nəimi, Nemətullah Naxçıvani, Bayrək Quşçuoğlu, Mirzə Sadiq Ordubadi, Hətəm bəy Ordubadi və başqa ədəbi şəxsiyyətlər yazıb-yaratmışdır ki, müəllif Naxçıvanın ədəbi-mədəni və tarixi məsələlərinə həsr olunmuş bu kitabın irihəcmli bir bölməsində onlar haqqında ətraflı məlumat verir. Bildiyimiz kimi, XIX əsrdə dünya xalqlarının tarixində, mədəni inkişafında bir canlanma meydana gəlmişdi. Bu canlanma Azərbaycan ədəbiyyatından, onun Naxçıvan məktəbindən də yan keçməmişdir. Belə ki, cəmiyyətdə özünü göstərən yeniləşmə klassik ədəbi ənənələrə də təsir göstərmiş, akademik göstərdiyi kimi, realist ədəbiyyat ədəbi prosesin aparıcı istiqamətinə çevrilmişdir. XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitini təhlil edən müəllif Heyran xanımın, onun davamçısı olan Qönçəbəyim yarıdıcılığı haqqında, eyni zamanda Ordubadda yaranmış “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi və onun üzvlərindən Qüdsi Vənəndi, Məmmədqulu Salik Ordubadi, Mirzə Hüseyn Bikəs, Zeynəlabdin Nəqqəş, Məşədi Həsən Dəbbəğ, Fəqir Ordubadidən geniş şəkildə bəhs etmişdir. Onu da qeyd edək ki, həmin məclisin Hacı ağa Fəqir Ordubadidən sonra rəhbəri olmuş görkəmli pedaqoq, maarifçi və ədib Məhəmməd Tağı Sidqinin yaradıcılığı müəllifin diqqətini daha çox cəlb etmişdir. O, milli məktəbin banilərindən olan bu böyük pedaqoqun elmi-pedaqoji irsi haqqında geniş tədqiqat aparmış, “Maarifçilik hərəkatının və maarifçi ədəbiyyatın görkəmli nümayəndəsi” adlı geniş həcmli bir məqalə yazmışdır (3, s. 266-284). Bununla yanaşı İsa Həbibbəyli görkəmli maarif fədasinin ədəbi irsi tam şəkildə xalqa çatdırılmadığına görə arxivlərdə çalışmış, bu böyük pedaqoqun əvvəl maarifçi əsərlərini toplayıb “Məktəb hekayətləri” (1996) adı ilə, daha sonra isə bütün əsərlərini (2004) ilk dəfə nəşr edib geniş ictimaiyyətin istifadəsinə təqdim etmişdir (16). Məlumdur ki, M.T.Sidqi maarif dünyası ilə, hətta o dövr üçün böyük mədəni hadisə olan Qori müəllimlər seminariyası ilə də sıx əlaqələrə malik olmuşdur. Qori müəllimlər seminariyası bir təhsil, maarif ocağı kimi Azərbaycanda, o cümlədən

Naxçıvanda maarifçi ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərmişdir. Diqqəti cəlb edən cəhət ondan ibarətdir ki, İsa Həbibbəyli arxiv araşdırmaları nəticəsində o dövrdə bu seminariyanın iki müəlliminin: Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Rəşid bəy Əfəndiyevin (1863-1942) görkəmli pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqiyə iki məktubunu (6, s. 124-127) və ilk ədəbiyyat tariximizin müəllifi F.Köçərlinin (1863-1920) 1913-1914-cü illərdə Məhəmməd Tağı Sidqinin oğlu Məmmədəli Sidqiyə (1888-1936) yazdığı iki məktubunu (3, s. 346-349). aşkara çıxararaq mətbuatda nəşr etdirmişdir. Həmin məktublarda Naxçıvan maarifçi ədəbi mühitinin tarixini araşdırmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Böyük satira ustası Cəlil Məmmədquluzadə XX əsrin əvvəllərində yetişmiş Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. İsa Həbibbəylinin istər “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik lirikası” adlı fəlsəfə doktoru dissertasiyasında, istərsə “C.Məmməd-quluzadə: mühiti və müasirləri” adlı doktorluq dissertasiyasında bu görkəmli satira ustası, “Molla Nəsrəddin”in yaradıcısı, demokrat yazıcının ədəbi portreti mühüm yer tutur. Təsədüfi deyildir ki, İsa Həbibbəylinin yaradıcılığının böyük bir hissəsi bu böyük maarifçi tənqidi realizm nümayəndəsinin irsinin tədqiqinə və nəşrinə həsr olunmuşdur. Bu mövzuda hörmətli akademik “Cəlil Məmmədquluzadə” (1987), “Zamanın dühası” (1993), “Seçkin Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə” (1994), “C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” (1997) adlı bir-birindən qiymətli monoqrafiyaları ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm nailiyyətlərindən sayıla biləcək sanballı elmi əsərlərdir.

Alimin bu tədqiqatları ona bir nömrəli Mirzə Cəlilşünas titulu qazandırmışdır. Bu araşdırmalar “Azərbaycanda XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri ədəbi prosesinə ümumiləşdirilmiş yeni bir baxış” (14, s. 163) ifadə edirdi. İsa müəllim xüsusilə sonuncu sanballı əsərində Bakı, Tiflis, Təbriz, Kiyev, Ərzurum, Odessa, İrəvan, Naxçıvan, Qori, Yasnaya Polyananın arxiv, muzey və kitabxanalarından əldə etdiyi yeni material və sənədlərə istinad edərək böyük demokrat C.Məmmədquluzadənin keşməkeşli həyat yolu, zəngin bədii irsi, çoxsaylı müasirləri ilə əlaqələri haqqında tam təsəvvür yaratmağa nail olmuşdur. Müəllifin araşdırmaları göstərir ki, Qori müəllimlər Seminariyası Mirzə Cəlilin yetişməsində xüsusi rol oynamışdır. Mirzə Cəlil dövrünü Azərbaycan maarifçiliyinin xüsusi inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirən İsa Həbibbəyli dövrün məktəblərinin ədəbiyyatın inkişafındakı rolunu araşdıraraq belə bir düzgün nəticə çıxarır: “Məktəb milli maarifçiliyin canını, cəvherini, müəllimlik əsas qüvvəsini təşkil edirdi. Teatr, mətbuat və ədəbiyyat isə məktəbdən, pedaqoji işdən doğan, onu tamamlayan maarifçi fəaliyyət sahələri idi” (3, s.242). İsa Həbibbəyli araşdırmalarında bu kontekstdə Cəlil Məmmədquluzadənin fəal müasirləri olan, Naxçıvan maarifçi ədəbi-mədəni mühitin öndə gedən nümayəndələrindən Eynəli bəy Sultanov (1866-1935), Məhəmməd Tağı Sidqi (1854-1903), Məhəmməd ağa Şahtaxtı (1846-1931), Əliməmməd Xəlilov (1862-1896), Mirzə Əbülqasım Sultanov (1866-1916), Mirzə Ələkbər Süleymanov (1862-1921), Paşa ağa Sultanov (1949-1902), Mirzə Cəlil Şürbi (1874-1915), Sadiq Xəlilov (1864-1905), Tağı bəy Səfiyev (1878-1939), Məmmədqulu bəy Kəngərli (1854-1905) və başqaları haqqında yeni tədqiqatlarını elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, İsa Həbibbəyli çoxillik axtarışlar nəticəsində böyük satira ustasının dördpərdəli “Ər” pyesini, kiçikhəcmli “Lənət” və “Oyunbazlar” kimi səhnə əsərlərini üzə çıxarmış, 16 satirik şerini, 35 məqaləsini, 170 felyetonunu ilk dəfə görkəmli yazıcının 2004-cü ildə nəşr edilmiş 4 cildlik külliyyatına daxil edərək oxucuların istifadəsinə təqdim etmişdir. Çoxcildlikdə bunlardan əlavə, böyük demokrat yazıcının özünün və ailə üzvlərinin 50, eyni zamanda başqa tanınmış şəxsiyyətlərin elmi ictimaiyyətimizə bəlli olmayan 44 məktubu ilk dəfə nəşr edilmişdir.

İsa Həbibbəyli böyük mütəfəkkirin bir neçə tanınmış, ancaq az öyrənilmiş naxçıvanlı müasirinin həyatı və irsini daha geniş tədqiq etmiş, onların əsərlərini ilk dəfə toplayıb kitab halında nəşr etdirmişdir. Bu şəxsiyyətlərdən biri Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitinin görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd ağa Şahtaxtıdır. Məlumdur ki, Avropa və Rusiyada böyük şöhrət qazanmış M.Şahtaxtlı Azərbaycanın ən böyük maarif xadimlərindən biri olmuşdur. Bu görkəmli maarifçi ədibin ədəbi-elmi irsi sovet dövründə birtərəfli, həm də səthi şəkildə öyrənilmiş, əsərləri isə demək olar ki, nəşr edilməmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin M.Şahtaxtlının 160 illiyi ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamdan sonra akademik İsa Həbibbəyli ilk dəfə Məhəmməd ağa Şahtaxtlının çoxsaylı əsərlərini mühüm bir qismini "Seçilmiş əsərləri" (2006) adı altında 2006-cı ildə ilk dəfə nəşr etdirmişdir. Bu kitabda XX əsrin ilk ana dilli mətbuat orqanının nəşri olan qüdrətli maarifçinin çoxcəhətli fəaliyyəti ilk dəfə sənədlər və arxiv materialları əsasında geniş ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur (17). Həmin kitaba "Millətin canlı heykəli" adlı sanballı bir giriş məqaləsi yazan akademik nəşirin əlifba layihələrinin mətnlərini, "Qafqaz", "Novoe obozrenie" kimi Rusiya qəzetlərində rusca çap olunmuş günümüz üçün də aktuallığını itirməyən maarifçilik mövzusunda yazdığı "Müsəlmanlarda məktəb həyatı", İstanbuldan məktublar" adlı silsilə məqalələrini, "Şərqi-Rus" qəzetində işıq üzü görün "Hər gün bir az" adlı silsilə məqalələrini daxil etmişdir.

İsa Həbibbəyli Naxçıvan ədəbi mühitində fəaliyyətə başlamış görkəmli tarixi roman ustası Məmməd Səid Ordubadi haqqında yazdığı "Böyük ədəbiyyat nəhəngi" (2012) monoqrafiyasında böyük romançının yaradıcılığına müstəqillik işığında yeni baxış sərgiləmişdir (9). Eyni zamanda M.S.Ordubadinin Naxçıvanın maarifçi ədəbi mühiti haqqında yeni məlumat və faktlar ehtiva edən "Həyatım və mühitim" (2012) adlı memuarının tam mətni ilk dəfə Naxçıvanda İsa Həbibbəylinin geniş müqəddiməsi ilə nəşr olunması da ədəbiyyatşünaslığımıza bir xidmət nümunəsi sayıla bilər (12). Təqdirəlayiq haldır ki, bu kitaba həm də Ordubadinin "İki cocuğun Avropaya səyahəti" povesti də daxil edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, həmin povest 1908-ci ildə "Tazə həyat" qəzetində işıq üzü görmüş, ondan sonra sanki unudulmuş, təkrar nəşr edilməmişdir. Halbuki Azərbaycan ədəbiyyatında Qərb-Şərq ədəbi əlaqələrini öyrənmək baxımından bu povest böyük əhəmiyyət daşıyır.

Naxçıvan maarifçi ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri də publisist yazıçı Eynəli bəy Sultanov (1866-1935) olmuşdur. Sovet dövründə yaradıcılığı, tərcümeyi-halı demək olar ki, öyrənilməmiş bu sənətkarın yenidən müstəqillik dövrünün verdiyi imkanlar səviyyəsində öyrənilməsinə İsa Həbibbəylinin böyük xidməti vardır. Zəhmətkeş alimin uzun illər ərzində apardığı tədqiqatlar nəticəsində aydın olmuşdur ki, "İrəvan gimnaziyasında təhsil alarkən Eynəli bəy Sultanov rus, fransız, yunan, latın dillərini yaxşı öyrənmiş və tərcümələr etmişdir. Eynəli bəy Sultanovun anadan olma tarixini, Tiflisdə yox, İrəvan progimnaziyasında təhsil almasını, İrəvan Dairə məhkəməsinə məsul vəzifə daşmasını da İsa Həbibbəyli müəyyən etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin Eynəli bəy Sultanova xüsusi münasibət bəsləməsinin səbəbləri də onun tədqiqatlarında aydınlaşdırılmışdır. Eynəli bəy Sultanovun maarifçi-realist ağırlıqlı tənqidi-realist yazıçı olması haqqındakı nəzəri qənaətləri də İsa Həbibbəyli irəli sürmüşdür." (1, s.24). Eynəli bəy Sultanovun publisistik əsərlərinin həm rus, həm də Azərbaycan dilində kitab halında nəşr olunması da akademik İsa Həbibbəylinin fədakar əməyinin nəticəsidir (18).

Naxçıvan ədəbi mühiti haqqında geniş araşdırmalar aparmış İsa Həbibbəyli XX əsrin 20-30-cu illərində burada ədəbiyyat cəbhəsində böyük canlanma olduğunu göstərərək ədəbi prosesdə C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, Ə.Qəmküsar sənətinin davamçıları olan Məhəmməd Rəsizadənin, Əli Məhbusun, Hüseyn Nadim Naxçıvaninin, Əyyub Abbasovun, Əvəz Sadığın bədii yaradıcılığında özünü göstərən ədəbi meyilləri ümumiləşdirmişdir. Müəllif İkinci dünya müharibəsindən sonra, 50-60-cı illərdə Naxçıvanda yetişmiş İslam Səfərlisi, Müzəffər Nəsrili,

Hüseyn Əzim, Hüseyn Razi, Kəmalə Ağayeva, Nağı Nağıyev, Məmmədli Tarverdiyev kimi qələm sahiblərinin əsərlərində gözə çarpan ümumi meyilləri təhlil etmiş, müharibədən sonrakı dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatın bütün janrları üzrə canlanma və inkişaf baş verdiyini, bədii yaradıcılıqda ideologiyadan, ictimai motivlərdən insana, mənəvi aləmin dərkinə doğru əhəmiyyətli addımlar atıldığını xüsusilə vurğulamışdır (3, s. 444). İsa Həbibbəyli daha sonra XX əsrin 70-80-ci illərinin və müstəqillik dövrünün Naxçıvan ədəbi mühitində müşahidə etdiyi ədəbi inkişaf məsələləri üzərində geniş şəkildə dayanmışdır. Bu dövrdə nəsrə meyillilik müşahidə edən alim yerli ədəbi qüvvələrin önündə Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun durduğunu qeyd edərək bu görkəmli nasirin bədii yaradıcılığını geniş şəkildə təhlil etmiş və onu nəcibliyin keşiyində dayanan söz ustası, şəxsiyyəti və sənəti vəhdətdə olan sənətkar adlandırmışdır. O yazır: "Nəciblik fəlsəfəsini şərtləndirən daxili saflıq, müdriklik, əxlaqi kamillik və bütövlük kimi mənəvi dəyərlərə çağırmaq Xalq yazıçısı H.İbrahimov üçün ciddi yazıçılıq və vətəndaşlıq işidir" (4, s. 356).

İsa Həbibbəyli Naxçıvan mühitinin digər bir nümayəndəsi şair və publisist Cavid Cavadlının poetik yaradıcılığını dərinlən tədqiq etmiş, bu araşdırmaların nəticəsi olaraq "Ədəbiyyat və mətbuat cəbhəsində" adlı monoqrafiya meydana gəlmişdir. Bu kitabda qeyd ediləni kimi, "C.Cavadlının şeirlərindən onun özünün təbii obrazı boylanır" (5, s. 26).

İsa Həbibbəyli bu gün də Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin fəaliyyətini davamlı olaraq diqqət mərkəzində saxlayır. O, Asim Yadigar, Həmid Arzulu, İbrahim Yusifoğlu, Muxtar Qasımzadə Xanəli Kərimli kimi istedadlı qələm sahiblərinin yaradıcılığı timsalında Naxçıvan ədəbi mühitinin ana xətlərini tədqiq edir, burada gedən ədəbi prosesin inkişaf istiqamətlərini ümumiləşdirir. İsa Həbibbəylinin yaradıcılığında Naxçıvan ədəbi mühiti ilə birbaşa və ya dolayısıyla bağlı olan bu diyarda yaradıcılığa başlamış, paytaxta yerləşmiş Xalq şairi Məmməd Araz, Xalq yazıçısı Əkrəm Əylisli, Adil Babayev, eləcə də ədəbi tənqidlə məşğul olmuş akademik Məmməd Cəfər, müxbir üzv Abbas Zamanov, uzaq Moskva şəhərində yaşayıb yaratmış professor Əziz Şərif kimi tanınmış ədəbiyyat və sənət adamlarının tədqiqi də mühüm yer tutur.

İsa Həbibbəyli XX əsr Azərbaycan poeziyasının sonuncu zirvəsi olan Məmməd Araz irsini geniş şəkildə araşdırmışdır. Bu baxımdan alimin "Xalq şairi Məmməd Araz" (1999) adlı albom-monoqrafiyası Məmməd Arazşünaslığa layiqli bir töhfə sayıla bilər (8).

İsa Həbibbəyli Naxçıvan ədəbi mühiti ilə sıx şəkildə bağlı olan akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi irsini geniş şəkildə tədqiq etmiş, onu ədəbiyyatşünaslığımız da elmi-nəzəri üslubu yaradan görkəmli elm xadimi adlandıraraq bunu da xüsusilə vurğulamışdır ki, "Fikrimizə, ədəbiyyatşünaslığ sahəsində xüsusi elmi məktəb yaratmaq şərəfi hələlik, Firudin bəy Köçərliyə və Məmməd Cəfər Cəfərova nəşib olmuşdur" (4, s. 403). Alim eyni zamanda akademik M.C.Cəfərovun "İnsanlar və talelər, "Get dolangınən, xainsən hələ" adlı bədii əsərlərini, "Xatirələr" memuarını və bir poemasını tapıb üzə çıxarmış və nəşr etdirmişdir. O, bununla da böyük ustadın, görkəmli elm xadiminin yaradıcılıq dünyasının genişliyini nümayiş etdirmişdir. Naxçıvan ədəbi mühiti ilə bağlı olan görkəmli ədəbiyyat adamlarından biri də professor Abbas Zamanov olmuşdur. O, "İmperiya siyasətinə və bu siyasətə arxalanan ermənilərin ərazi iddialarına qarşı cəsarətlə səsini qaldıran, bununla da başına olmazın fəlakətlər gələn, lakin sınımayan, həm də şəxsən qalib gələn" (15, s. 338) bir ziyalı, bütöv bir şəxsiyyət idi, dissident idi. Keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəlində ermənilərin Naxçıvana ərazi iddialarının təhlükəli həddə çatdığını ziyalılara, elmi ictimaiyyətə qorxmadan bəyan etdiyinə görə o dövrdə onu partiyadan çıxarmışdılar. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldəndən sonra onun hüquqları bərpa olundu: birbaşa elmlər doktoru elmi dərəcəsi aldı, akademiya müxbir üzv seçildi. İsa Həbibbəyli çox doğru olaraq göstərir ki, yazıçı və müasirləri problemini bizim ədəbiyyatşünaslıq elmimizə Abbas Zamanov gətirmişdir. O, "Sabir və müasirləri" əsəri ilə bu sahənin əsasını qoymuşdur. Elə buna

görə də İ.Həbibbəyli təxminən altmış ziyalı və elm xadiminin məqaləsindən ibarət "Müasirləri Abbas Zamanov haqqında" adlı kitab tərtib edərək nəşr etdirmişdir (11). Bundan əlavə, alim professor Abbas Zamanovun bircildliyini tərtib və nəşr etmiş, eyni zamanda onun haqqında 5 sanballı elmi məqalə çap etdirmişdir.

Məlumdur ki, mətbuat ədəbiyyatın, söz sənətinin təbliğində həmişə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada Naxçıvanda nəşr olunan "Şərq qapısı" qəzetinin buradakı ədəbi mühitin inkişafında öz yeri var və ədəbiyyat məsələlərinin burada həmişə geniş şəkildə işıqlandırılması təsadüfi deyildir. Həm də təsadüfi deyildir ki, İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi altında bu mövzuda dissertasiya müdafiə edilib kitab şəkilində nəşr edilmişdir (13). O da qeyd edilməlidir ki, İ.Həbibbəyli yaradıcılığında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş, Naxçıvanda mətbuatın tarixi, onun inkişaf yolları, orada ədəbi düşüncənin, publisistikanın əks olunması haqqında 3 sanballı məqalə yazıb mərkəzi mətbuatda nəşr etdirmişdir.

Bunlardan əlavə, akademik İsa Həbibbəylinin "Naxçıvan xalçaçılığı: ənənə və müasirlik" (7), "Duzdağ mozaikası" (2) kimi monumental kitabları bölgədə milli mənəvi dəyərlərimizin qorunub inkişaf etdirilməsi və qədim təbii sənətlərimizin öyrənilməsi baxımından böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm ki, İ.Həbibbəyli Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru işləyərkən AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin elmi inkişafına da hərtərəfli kömək göstərmişdir. Hətta o, Ali Məclis Sədrinin tövsiyyəsi ilə 10 ilə yaxın bölmənin İncəsənət Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyatşünaslıq şöbəsinə ictimai əsaslarla rəhbərlik etmiş, gənc kadrların hazırlanması və Naxçıvan ədəbi mühitinin elmi şəkildə öyrənilməsi işinə öz töhfəsini vermişdir. Şöbəyə rəhbərlik etdiyi illərdə İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə taleyi və sənəti seriyasından bu ədəbi mühitin 14 nümayəndəsinin irsi tədqiq olunaraq kitab halında nəşr edilmişdir.

AMEA-nın vitse-prezidenti kimi də akademik İsa Həbibbəylinin yaradıcılığında digər mövzularla, fərqli elmi problemlərlə yanaşı, Naxçıvan mövzusu özünəməxsus yer tutur. Son illərdə onun, Naxçıvanın qədim və müasir tarixinə, indiki yüksək inkişaf səviyyəsinə, ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş əsərləri aktuallığı, yeniliyi, elmiliyi və müasirliyi ilə səciyyələnir. İsa Həbibbəyli üçün Naxçıvan mövzusu azərbaycanşünaslığın ayrılmaz üzvü tərkib hissəsidir. Siyasi-ideoloji görüşlərinə görə azərbaycançı olan akademik İsa Həbibbəyli elmi baxışları etibarilə yeni tarixi epoxanın əsas azərbaycanşünas alimlərindən biridir. Onun Naxçıvan haqqında yazdıqları da azərbaycanşünaslığa sanballı elmi töhfələrdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Akademik İsa Həbibbəyli (Bibliografiya), Bakı: Zərdabi-Nəşr, 616 s.
2. İsa Həbibbəyli. Duzdağ mozaikası. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 308 s.
3. İsa Həbibbəyli. Nuhçıxandan Naxçıvana, Bakı: Elm və təhsil, 2015, 846 s.
4. İsa Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, 696 s.
5. İ.Həbibbəyli. Ədəbiyyat və mətbuat cəbhəsində, Bakı: Nurlan, 2006, 52 s.
6. İ.Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. II cild, Bakı: Elm və təhsil, 2017, 1068 s.
7. İsa Həbibbəyli, Vidadi Muradov. Naxçıvan xalçaçılığı: ənənə və müasirlik, Bakı: Elm, 2017, 284 s.
8. İsa Həbibbəyli. Xalq şairi Məmməd Araz, Azərbaycan, 160 s.
9. İsa Həbibbəyli. Böyük ədəbiyyat nəhəngi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 92 s.
10. Ebulfez Amanoğlu. Elli yaşın ışığı, Bilge dergisi, Ankara, 1999, NO:5, s. 34-36 s.
11. Müasirləri Abbas Zamanov haqqında, tərtib edən akad. İsa Həbibbəyli, Bakı, Çinar-çap,

2003, 335 s.

12. M.S. Ordubadi. Həyatım və mühitim. toplayıb tərtib edən və ön sözün müəllifi akad. İsa Həbibbəyli. Naxçıvan, Əcəmi, 2012, 336 s.
13. Surə Seyid. "Şərq qapısı" qəzeti və Naxçıvan ədəbi mühiti, Bakı: "Elm və təhsil", 2010, 210 s.
14. Y. Seyidov. Akademik İsa Həbibbəyli. Bakı: Elm və təhsil, 2009, 188 səh.
15. Y. Seyidov. Əsərləri, 15 cildə, XI c. Bakı, Bakı Universiteti, 2013, 532 səh.
16. M.T. Sidqi. Əsərləri, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 280 s.
17. Məhəmməd ağa Şahtaxtı. Seçilmiş əsərləri, tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, Bakı: Çarşıoğlu, 2006, 272 s.
18. Эйналы бек Сулганов. Публицистика, собиратель и составитель акад. И. Габиббейли, Баку, "Элм и техсил" 2016, 472 с.

**Əbulfəz Quliyev*

AMEA-nın müxbir üzvü

e-mail: ebulfezamanoglu@gmail.com

Abulfaz Guliyev

ACADEMICIAN ISA HABIBBAYLI AND NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT

Member of the Azerbaijani Parliament, vice president of ANAS, director of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, academician Isa Habibbayli has devoted more than 40 years of his 70 year life to the development of science and education in Nakhchivan. The academician, who has served as the rector of the State University for 17 years, has done a great job of recognizing this educational institution in international area. Isa Habibbayli has done a great deal of research on Nakhchivan literary environment, its historical development and current situation and has published valuable research works in this field. Nakhchivan School of Azerbaijani Literature is an important part of this scholar's research.

The article focuses on a wide-ranging study of Nakhchivan literary environment in the academic creativity of academician Isa Habibbayli.

Keywords: *Habibayli, Nakhchivan, literary environment, literature, poetry, prose.*

Абульфаз Гулиев

АКАДЕМИК ИСА ГАБИББЕЙЛИ И НАХЧЫВАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА

Депутат Милли Меджлиса Азербайджана, вице-президент НАНА, директор Института литературы имени Низами Гянджеви, Академик Иса Габиббейли посвятил более 40 лет своей 70-летней жизни развитию науки и образования в Нахчыване. Академик в течение 17 лет был ректором Государственного университета и проделал большую работу по признанию этого учебного заведения на международном уровне. Иса Габиббейли провел многочисленные исследования литературной среды Нахчывана и его исторического

развития и сегодняшнего дня, а также опубликовал ценные исследования в этой области. В целом, Нахчыванская Школа Азербайджанской Литературы является важной частью исследований этого ученого. Статья посвящена широкому изучению литературной среды Нахчывана в академическом творчестве академика Исы Габиббейли.

Ключевые слова: *Габибейли, Нахчыван, литературная среда, литература, поэзия, проза*

Daxilolma: İlk variant 16.06.2019
Son variant 23.09.2019